

Victor Westhoff (1916–2001): natuurbeschermer, plantensocioloog, man van paradoxen

Eddy J. Weeda (Alterra, Postbus 47, 6700 AA Wageningen,
e-mail: ejweeda@hotmail.com)

Op 12 maart 2001 overleed Victor Westhoff aan de gevolgen van een verkeersongeval. Zowel in de botanisch-ecologische wereld als op het terrein van de natuurbescherming nam hij in Nederland een centrale plaats in. Tot aan het eind van zijn lange leven behoorde hij tot de actiefste scribenten en de meest spraakmakende wetenschapsbeoefenaars die ons land rijk was. Een aantal aspecten van zijn invloedrijke werk worden in het vervolg wat nader belicht.

Natuurlijke liefde en natuurbescherming

Westhoffs grootste betekenis ligt op het gebied van het natuurbehoud. Een halve eeuw lang heeft hij de rol van wegwijzer gespeeld in de Nederlandse natuurbeschermingswereld. In dit opzicht mag hij in één adem worden genoemd met Jacobus Pieter Thijssse. Hoewel hij – zoals zovelen – als natuurminnaar een nazaat van Thijssse genoemd kan worden, verschilde hij in temperament sterk van de optimist en links-liberaal Thijssse. Veeleer was hij een geestverwant van de 19e-eeuwer Frederik van Eeden sr., auteur van de nog steeds gelezen bundel 'Onkruid'¹ en van de term natuurmonument. Evenals Van Eeden zocht Westhoff de oorzaak van de natuurvernietiging in ons land voor een wezenlijk deel in het christendom (of althans in bepaalde uitingen en stromingen daarvan) en ging hij voor de remedie te rade bij andere religies.²

De historische betekenis van Westhoff voor het natuurbehoud in Nederland is grondig geanalyseerd door Van der Windt.³ Kort na de tweede wereldoorlog verkeerde de natuurbescherming in ons land in een impasse. Er heerste een onvruchtbare tegenstelling tussen de voorstanders van non-interventie en de 'natuurontwikkelaars'. De eersten, met Th. Weevers als voorman, stelden zich als doel ongerepte natuur (of wat daarbij in de buurt kwam) te behouden en deze te vrijwaren van menselijke ingrepen. De andere zijde, onder meer vertegenwoordigd door J.T.P. Bijhouwer, wilde in het kader van de landinrichting met technische middelen naar behoefte natuur realiseren. Westhoff, gesteund door geestverwanten zoals G. Sissingh, toonde aan dat natuurbehoud niet kan uitgaan van één, altijd en overal geldig concept en dat het beheer zich moet richten op de aanwezige levensgemeenschappen. Grondige inventarisatie, analyse van vegetatie en fauna en kennis van de voor geschiedenis van een terrein zijn voorwaarden voor een goed beheer, dat in de ene situatie terughoudend moet zijn, in de andere juist 'ingrijpend'. Dit inzicht heeft hij zijn leven lang, vooral ook als docent in Wageningen en Nijmegen, op leerlingen en medewerkers overgedragen. Als geen ander heeft hij de wisselwerking tussen mens en natuur beklemttoond.

Westhoff plaatste zijn natuurlijke liefde en wetenschapsbeoefening steeds in maatschappelijke context. Daarbij toonde hij een opvallende haat-liefde-verhouding tot

Homo sapiens met zijn dubbele gezicht van mede- en tegenstander. Hij was een kwetsbaar mens, leefde onder hoogspanning en was zeer gevoelig voor de positieve en negatieve prikkels die uitgingen van natuur, kunst en medemensen. Het is een van zijn vele paradoxen dat hij, die zo vaak met mensen overhoop lag, juist in maatschappelijk opzicht zoveel bereikt heeft. Wel heeft hij lang, tot omstreeks 1970, moeten wachten tot zijn inzichten gemeengoed werden. De vele nederlagen die de Nederlandse natuurbescherming in de daaraan voorafgaande kwart eeuw heeft geleden, hebben hem niet weinig verbitterd. Dit verhinderde hem niet intens mee te leven met de successen die in de jaren '80 en '90 door toegewijde beheerders werden geboekt. Velen van hen beleefden de dag van hun leven als zij hun resultaten aan de meester konden tonen.

Plantensociologie en floristiek

Als eerste auteur van drie overzichten van Nederlandse plantengemeenschappen^{4 5} was Westhoff een halve eeuw de spil van de beoefening van de plantensociologie in ons land. Van het meest recente overzicht, *De vegetatie van Nederland*⁶, is hij weliswaar 'slechts' medeauteur, maar tevens groot- en peetvader.

Hij heeft ongelooflijk veel vegetatieopnamen op zijn naam staan. Van 1933 tot 2000, dus van zijn 16e tot zijn 83e levensjaar, heeft hij alleen al in Nederland zo'n 6000 opnamen gemaakt. Na een inzinking in zijn plantensociologische activiteit omstreeks 1981 het jaar van zijn pensionering vond hij opnieuw bezieling door het project 'Plantengemeenschappen van Nederland', dat resulteerde in de serie *De vegetatie van Nederland*.

Opmerkelijk genoeg zijn de eenheden die hij beschreef, vaak gebaseerd op weinig opnamen, soms op slechts één, of op opnamen uit een beperkt gebied. Het abstraheren, dat op grond van gegevens uit een groot gebied tot een typologie van brede geldigheid komt, lag hem blijkbaar minder goed. Hierin verschilt hij opvallend van oudere plantensociologen zoals W.C. de Leeuw en J. Vlieger, en van zijn generatiegenoot G. Sissingh.

Veel van de door hem beschreven eenheden zijn niet of pas laat geldig gepubliceerd, doordat de bijbehorende opnamen niet of pas achteraf openbaar werden gemaakt. Zo beschreef hij in 1947 in zijn proefschrift⁷ uit natte duinvalleien als nieuwe associatie het Samolo-Littorelletum, het Schoenetum nigricantis metuonense en het Pyrolo-Salicetum, alle drie zonder opnamen te geven. De eerste associatie werd pas in 1973, de derde in 1982 gevalideerd.⁸ Het Schoenetum moest nog langer wachten: in 1969 werd het gesplitst in het Junco baltici-Schoenetum nigricantis en het Parnassio-Juncetum atricapilli, die in 1991 respectievelijk 1995 hun geldige publicatie kregen.^{6 9} De ene naam is in feite alleen op Terschelling van toepassing, aangezien Noordse rus (*Juncus arcticus* subsp. *balticus*) en Knobpies (*Schoenus nigricans*) daarbuiten niet of nauwelijks samen voorkomen. Het Parnassio-Juncetum vormde alleen op de Boschplaat van Terschelling en de Strandvlakte van Schiermonnikoog een herkenbare eenheid, en Jörg Petersen kon het bij zijn onderzoek van duinvalleien in het gehele Waddengebied¹⁰ nergens terugvinden.

Gorteria is voor alles tijdschrift voor floristiek, en Westhoffs relatie tot dit veld mag in dit herdenkingsartikel dan ook niet buiten de aandacht vallen. Een typische liefhebberij van hem was wat J.W. van Dieren met de – niet positief bedoelde – term sociofloristiek aanduidde. Talrijk zijn zijn artikelen waarin standplaats en oecologie van één plantensoort worden beschreven aan de hand van vegetatieopnamen. Ook daarbij baseerde hij zich vaak op waarnemingen van slechts één of enkele groeiplaats. Een typische voorbeeld levert Waterlepelkje (*Ludwigia palustris*): zijn drie artikelen over deze soort hebben alle betrekking op één locatie.¹¹ Tot een vergelijkend onderzoek van alle recente groeiplaatsen was hij niet te bewegen. Dat het ook anders kon, toonde hij aan de hand van Slanke zegge (*Carex strigosa*).¹²

In de *Flora van Nederland* worden sinds meer dan een halve eeuw bij veel plantensoorten verwijzingen naar Westhoffs overzichten opgenomen.¹³ Voor tal van floristen betekenden ze de eerste kennismaking met de plantensociologie. Vaak werd hun manier van kijken naar planten er blijvend door beïnvloed. Uitvoeriger konden ze kennis nemen van Westhoffs ideeën door zijn bijdragen aan de *Flora Neerlandica*.¹⁴ De oecologische karakteristieken die hij hierin schreef, vormden het uitgangspunt voor de *Nederlandse Oecologische Flora*.¹⁵ Ook anno 2001 geldt onverminderd dat intensieve wisselwerking tussen floristiek en plantensociologie aan beide velden alleen maar ten goede kan komen.

Publicatiegenres

Bij het overzien van de meer dan 600 publicaties van Victor Westhoff¹⁶ valt op dat hij zijn centrale thema's steeds opnieuw aan de orde stelde, steeds in andere context, in een groot aantal tijdschriften en voor zeer uiteenlopende lezerskringen. Zijn netwerk had een hoge vertakingsgraad. In al zijn publicaties is hij zeer aanwezig: vaak is het lezen van één zin voldoende om Westhoffs hand te herkennen.

Gezien de grote hoeveelheid teksten die hij heeft voortgebracht, valt op dat het samenstellen van grotere publicaties hem niet gemakkelijk afging. Zijn proefschrift is nooit gereed gemaakt voor publicatie, met uitzondering van de Engelstalige samenvatting. De verschijning van standaardwerken als *Plantengemeenschappen in Nederland*⁵, *Wilde Planten*¹⁷ en *De plantengroei van de Waddeneilanden*⁹ was ondenkbaar zonder intensieve bijstand van medeauteurs. De rol van mensen als Hanneke den Held, Piet Bakker en Max van Oosten is misschien nog het best te karakteriseren als verloskundige hulp, daarbij inbegrepen het overnemen van een deel van de barensweeën.

De beknoptere vormen lagen hem kennelijk beter. Eén aspect van zijn oeuvre wil ik eruit lichten: de ten onrechte verguisde kunst van het schelden, die door Victor Westhoff in grote stijl werd beoefend. Het meest befaamde specimen is wel zijn scheldsonnet 'Noord-Brabant'¹⁸:

Het stinkt er naar de roomse boerenbond,
Naar gier en vunze drijfmest allerwegen.
Hoe hier Gods volk de wijde stilten schond,
Het deert ze niet: de kerk is daar niet tegen.

Eens heide, onafzienbaar in het rond,
Waar wulpen jubelden en mensen zwegen.
Eens heldere beken, stinkend nu naar stront,
Toen zonnedauw en nu verzuurde regen.

Waar bleef de boer, hij die de grond beheert?
Hij werd tot smurrie-held gedegradeerd,
Verwoester van het erfdeel hem verleend.

Vervuild de vennen en de Peel verveend,
Verdroogd de bossen en de ziel versteend.
Waar bleef het edel Brabant dat zich weert?

Wie de grootscheepse vernietiging van natuur en landschap in de 20e eeuw heeft meegemaakt, zal de teneur van dit gedicht voor een groot deel kunnen onderschrijven. Nergens is de natuur- en landschapsverwoesting met meer overgave, grondigheid en verblinding ter hand genomen dan in de bij uitstek katholieke gebieden Limburg, Noord-Brabant en Twente. Daarbij hebben het reliëfrijke Limburg en Twente meer weerstand aan de vernielingen weten te bieden dan het vlakke Noord-Brabant, waarvan grote delen zijn verworden tot een treurige aaneenschakeling van verstedelijkte dorpen, industrieterreinen, maïsvelden en dorre naaldhoutplantages. Voor die dennenbossen zag hij trouwens maar één remedie: “Gewoon lucifer erbij en de vlam erin.”¹⁹ Sommige Brabantse bryologen denken daar inmiddels genuanceerder over.

Wel bekruipt de lezer soms de vraag of Westhoff de Brabanders als mens zag staan. In de beschrijving van de Brabantse beekdalen in *Wilde Planten* vinden we de volgende passage¹⁷: “Hier lag het gezegende oord waar, behalve de aardappelers van Vincent van Gogh en de reeds in het begin door ons vermelde soorten, ook Galigaan, Knopbies, Draadrus, Paardehaarzegge, Parnassia, Klein Glidkruid en Slangewortel leefden, zo goed als vele andere planten uit blauwgrasland en mesotroof moeras.” Of Van Gogh hiermee vereerd zou zijn geweest? Een vraag aan Victor of hij inderdaad de 19e-eeuwse situatie in Brabant boven de 20e-eeuwse stelde, kreeg een bevestigend antwoord.

Westhoff en Barkman

Westhoffs leven en loopbaan vallen voor een groot deel samen met die van Jan Barkman (1922–1990). Een vergelijking van beider aard en prestaties kan de betekenis van deze grote botanici verhelderen. In het bestek van dit herdenkingsartikel worden alleen enkele aanzetten gegeven.

Beiden vielen al vroeg op door hun intelligentie en waren typisch 'de knapste van de klas'. Ze hadden ook allebei een groot ego, wat zich echter bij Barkman uitte in een soort zwerige arrogantie, bij Westhoff in kwetsbaarheid en lichtgeraaktheid. Om de laatstgenoemde bevond zich een spanningsveld, zoals een collega eens zei: "Omgaan met Victor is altijd en vaak boeiend, maar niet ontspannend." Ook in levenshouding en levensovertuiging vormden Barkman en Westhoff een contrast: de eerste was rationalist en fervent atheïst, de tweede romanticus, door en door religieus, overtuigd boeddhist.

Tegenover de ca. 6000 Nederlandse vegetatieopnamen van Westhoff staan een goede 1000 van Barkman. Bij dit laatste aantal zijn echter de vele honderden opnamen van epifytenbegroeiingen niet meegeteld, evenmin als de paddestoelenopnamen die hij vaak samen met Bernard de Vries en Ab Masselink maakte. Hoewel Westhoff onmiskenbaar zijn voorkeuren had, speciaal voor schorren en natte duinvalleien, was hij in het vastleggen van de vegetatie zo goed als 'omnivoor', althans wat vaatplantenbegroeiingen betreft. Alleen van muurbegroeiingen heeft hij nauwelijks opnamen gemaakt. Barkman was veel kieskeuriger. Het overgrote deel van zijn opnamen heeft betrekking op hoogvenen en hoogveenvennen, heiden, zandverstuivingen, jeneverbesstruwelen en arme bossen.²⁰ Een groot deel van zijn Nederlandse opnamen is gemaakt in Drenthe, de rest in Overijssel, Gelderland en de duinen. Joop Kleuver, die samen met Jan Barkman en Ab Masselink heel wat opnamen van jeneverbesstruweel heeft gemaakt, schrijft hierover: "Met 3 à 4 opnamen had je dan een zware velddag achter de rug, want na een eerste soortenlijst werd soms meer dan een uur nagekropen."²¹ Behalve intensief en veelzijdig was Barkmans onderzoek ook middelpuntzoekend van karakter: gericht op een samenhangend geheel van voedselarme biotopen in de pleistocene streken.

Victor Westhoff noemde Jan Barkman 'de grootste plantensocioloog van ons land'.²² Impliciet gaf hij daarmee aan dat hij zijn eigen grootste verdienste niet op plantensociologisch terrein zag, in weerwil van de centrale plaats die hij in dit veld innam. Misschien kunnen we beter zeggen dat de veelzijdigheid en invloed van Barkman vooral binnen zijn vakgebied tot gelding kwamen, die van Westhoff ook – en zelfs het allermeest – daarbuiten.

In tegenstelling tot Westhoff had Barkman een levendige interesse in formele zaken zoals nomenclatuur. Samen met Moravec en Rauschert stelde hij de *Code of phytosociological nomenclature* op.²³ Wie echter mocht denken dat hij daardoor ook zelf tot vlekkenloos correcte beschrijvingen van vegetatietypen kwam, vergist zich. In 1968 beschreef hij provisorisch twee typen jeneverbesstruweel voor *Plantengemeenschappen in Nederland*⁵ ²⁰ De meest voorkomende van deze associaties (Dicrano-Juniperetum) werd pas in 1985 min of meer wettig gepubliceerd met een presentietabel voor een groot gebied ... maar zonder typificatie door middel van een type-opname!²⁴ Met de andere associatie (Squaroso-Juniperetum = Roso-Juniperetum) was Reinhold Tüxen hem voor met een wettige beschrijving – die betrekking had op welgeteld één enkele locatie ...²⁵ Barkmans brede interesse bleek toch ook middelpuntvliedende krachten op te roepen: rusteloos was hij op zoek naar uitbreiding van zijn onderzoeksveld. Zo moesten eerst de jeneverbesstruwelen van heel noordelijk Midden-Europa, Zuid-Scandinavië en het Baltische gebied onderzocht zijn, voordat iets definitiefs over het Nederlandse naaldstruweel

gezegd KON worden. Dank zij het 'Venenboek' van Verhoeven c.s. hebben we gelukkig wel een samenvattend overzicht van Barkmans hoogveenonderzoek, al heeft hij de publicatie hiervan zelf niet meer beleefd.²⁶

We kunnen concluderen dat zowel Westhoff als Barkman veel van blijvende waarde heeft nagelaten, en ook veel archiefmateriaal dat om verdere bewerking vraagt. Westhoffs werk bestrijkt een veel breder terrein, en zijn diepgang ligt vooral buiten het wetenschappelijk veld. Barkmans werk kenmerkt zich in zijn bloei jaren door concentratie, maar allens raakt zijn aandacht verstrooid en valt de afronding hem zwaarder. Al met al reikt Westhoffs invloed zowel wijder als dieper, en valt op Westhoffs fundamenten gemakkelijker voort te bouwen dan op die van Barkman.

Tot besluit

Tien jaar geleden schreef Victor Westhoff over Jan Barkman: "Eén lichtpunt bij zijn plotseling heengaan is echter, dat hem de ontluistering van een lang en smartelijk ziekbed bespaard is gebleven."²² Deze hartewens is nu ook aan Victor in vervulling gegaan.

1. F.W. van Eeden, 1886. Onkruid. Botanische wandelingen. Eerste deel. Kennemerland. Haarlem.
2. V. Westhoff, 1983. Man's attitude to vegetation. In: W. Holzner, M.J.A. Werger & I. Ikusima (red.), Man's impact on vegetation: 7–24. Den Haag.
V. Westhoff, 1991. Omgang met planten. *Gorteria* 17: 56–65.
3. H. van der Windt, 1995. En dan: wat is natuur nog in dit land? Natuurbescherming in Nederland 1880–1990: 77–93. Dissertatie Rijksuniversiteit Groningen. Amsterdam/Meppel.
4. V. Westhoff, J.W. Dijk & H. Passchier, 1942. Overzicht der plantengemeenschappen in Nederland. 's-Graveland.
V. Westhoff, J.W. Dijk & H. Passchier, 1946. Overzicht der plantengemeenschappen in Nederland. Tweede druk bewerkt door V. Westhoff, met medewerking van G. Sissingh. Amsterdam.
5. V. Westhoff & A.J. den Held, 1969. Plantengemeenschappen in Nederland. Zutphen.
6. J.H.J. Schaminée e.a., 1995–1999. De vegetatie van Nederland 1–5. Uppsala/Leiden.
7. V. Westhoff, 1947. The vegetation of dunes and salt marshes on the Dutch islands of Terschelling, Vlieland and Texel. Dissertatie Rijksuniversiteit Utrecht.
8. M.M. Schoof-van Pelt, 1973. Littorelletea. A study of the vegetation of some amphiphytic communities of Western Europe. Dissertatie Katholieke Universiteit Nijmegen.
A. Barendregt, 1982. The coastal heathland vegetation of the Netherlands and notes on inland Empetrum heathlands. *Phytocoenologia* 10: 425–462.
9. V. Westhoff & M.F. van Oosten, 1991. De plantengroei van de Waddeneilanden. Utrecht.
10. J. Petersen, 2000. Die Dünenalvegetation der Wattenmeer-Insel in der südlichen Nordsee. Husum.
11. V. Westhoff & C.G. van Leeuwen, 1960. Is het Waterlepelkje (*Ludwigia palustris*) een oorspronkelijk inheemse soort? *De Levende Natuur* 63: 8–16.
V. Westhoff, P.J.J. van den Munckhof & J.H.J. Schaminée, 1991. Verspreiding en oecologie van *Ludwigia palustris* (L.) Elliott in Nederland. *Natuurhistorisch Maandblad* 80: 87–94.
V. Westhoff & A.J.M. Roozen, 1991. Het Waterlepelkje (*Ludwigia palustris* (L.) Elliott) bij Barneveld. *Stratiotes* 2: 3–8.
12. V. Westhoff, 1987. *Carex strigosa*, heinde en ver 1. *Natuurhistorisch Maandblad* 76: 78–83.
W.M.J. Evers & V. Westhoff, 1987. *Carex strigosa*, heinde en ver 2. *Natuurhistorisch Maandblad* 76: 120–130.

13. Verwijzingen naar plantensociologische codes in de Heukels' Flora's direkt vanaf 1942: H. Heukels & W.H. Wachter, 1942. Geïllustreerde Schoofflora voor Nederland, ed. 12. Groningen.
H. Heukels & W.H. Wachter, 1942. Beknopte Schoofflora voor Nederland, ed. 4. Groningen.
14. Westhoff leverde oecologische beschrijvingen voor Flora Neerlandica I (2–6) en IV (1, 2, 6); deze beslaan de periode 1951–1981.
15. E.J. Weeda e.a., 1985–1994. Nederlandse Oecologische Flora. Wilde planten en hun relaties 1–5. Amsterdam.
16. M.J. Goris e.a., 1991. Bibliografie Victor Westhoff met een beschrijving van en een keuze uit zijn werk. Linne.
17. V. Westhoff e.a., 1970–1973. Wilde Planten, flora en vegetatie in onze natuurgebieden 1–3. Amsterdam.
Het citaat over Noord-Brabant staat in deel 3 op p. 264.
18. V. Westhoff, 1989. Hartgespan. KNNV, Utrecht.
19. J. Schaminée, 1991. De wereld van Victor Westhoff. In: M.J. Goris e.a., Bibliografie Victor Westhoff met een beschrijving van en een keuze uit zijn werk; 7–28. Linne.
20. J.J. Barkman (1968). Botanisch onderzoek op het Biologisch Station, Wijster, 1957–1967. In: H.J. Venema (red.), Bijdragen over veldbiologie, natuurbeheer en landschap in het Drentse district: 141–160. Wageningen.
21. Brief J.J. Kleuver, maart 2001.
22. V. Westhoff, 1990. Jan Barkman ging van ons heen. *Stratiotes* 1: 3–4.
23. J.J. Barkman, J. Moravec & S. Rauschert, 1986. Code of phytosociological nomenclature. *Vegetatio* 67: 145–195.
24. J.J. Barkman, 1985. Geographical variation in associations of juniper scrub in the Central European plain. *Vegetatio* 59: 67–71.
25. R. Tüxen, 1974. Die Haselünner Kuhweide. Die Pflanzengesellschaften einer mittelalterlichen Gemeindefeide. *Mitteilungen der Floristisch-soziologischen Arbeitsgemeinschaft N.F.* 17: 69–102.
26. J.J. Barkman, 1992. Plant communities and synecology of bogs and heath pools in the Netherlands. In: J.T.A. Verhoeven (red.), Fens and bogs in the Netherlands. Vegetation, history, nutrient dynamics and conservation: 173–235. Dordrecht/Boston/London.